

El baptisme de Rabí Işhaq ben Sešet Perfet*

per Jaume Riera i Sans

Les biografies de rabí Işhaq ben Sešet Perfet presenten diverses llacunes, i sobretot una de molt important que fins ara no s'havia pogut omplir: l'actitud i l'activitat d'Issach Perfet com a rabí a l'aljama de València davant i durant els cruels avalots contra la juevia de la ciutat, l'any 1391.

D'ell sabem que davallava d'una família prominent de Barcelona; que cap a 1373 acceptà el càrrec de rabí de la comunitat jueva de Saragossa; que dotze anys més tard, el 1385, després d'un tumultuós avalot popular dins la juevia, causat per l'enemistat entre ell i un notable dirigent de l'aljama, es traslladà a València; i que essent rabí de València es trobà amb l'avalot formidable del dia 9 de juliol de 1391.

¿Quina sort li escaigué durant aquells terribles dies? El seu biògraf modern, A. Hershman, ho resol expeditivament i gratuïtament. Diu ell que, dels cinc mil jueus de la ciutat, uns dos-cents cinquanta foren assassinats, uns pocs se salvaren embarcant a temps cap a les costes del nord d'Àfrica, i que la resta es convertiren. Entre els fugitius, diu ell, es trobava rabí Issach Perfet¹. Cal assenyalar, però, que no hi ha cap notícia positiva que permeti suposar, ni menys afirmar, que alguns jueus de València aconseguiren d'embarcar immediatament abans o durant els dies dels avalots. I amb el present article vull donar a conèixer o, més ben dit, demostrar documentalment, que rabí Issach Perfet no fou pas dels que pogueren mantenir-se fidels al judaisme, sinó, precisament, el cap dels que abraçaren, forçadament, el cristianisme.

En realitat, ja fa molts anys que havia estat donat a conèixer un document que ho afirmava clarament. El Dietari Municipal de Barcelona, el dia 9 de juliol de 1391, reporta la notícia següent:

“Dicmenge IX. Se moch avalot e remor en la ciutat de València per lo poble de aquella ciutat contra los juheus, qui de fet foren tots robats e gran partida moriren, e la major partida se feren christians. E en la sinagoga major del dit Call fo feta esgleya sots invocació de sent Cristòfor, que fo lo dit die de dicmenge la sua ffeſta. E en lo dit Call fo feta altre esgleya sots invocació de sancta Maria de Gràcia. E lo gran clerga lur, lo rau, se féu christià e pres lo àbit de sent Domingo preycador”.²

El prof. Y. Baer, en la seva Història del Jueus, transcriu la darrera frase del Dietari que hem llegit i afegeix: “There is no reason to give credence to this report or to associate it with R. Issac ben Sheshet”.³

¿Hi ha motius positius per desmentir o tenir per suspecta la notícia? Crec que no. Aquesta certament fou copiada al Dietari alguns dies després de l’avalot que refereix, quan els correus de València la propalaren a Barcelona. ¿Quants dies podien haver transcorregut? Cinc, deu? La notícia de l’avalot de València, que serví de precedent per al de Barcelona, ocorregut el dia 5 d’agost, a tot estirar devia ser consignada immediatament després del d’aquesta ciutat, és a dir, cap al 15 d’agost, si no fou durant el mateix mes de juliol. L’espai de temps transcorregut, doncs, no pot ésser adduït com a favorable a la creació d’una llegenda, i cal suposar que la notícia hauria estat ratllada del llibre en el cas que una rumor falsa de primera hora hagués estat després desmentida; el Dietari, com és sabut, servia de registre oficial de notícies.

El cas és, tanmateix, que el Dietari Municipal de Barcelona no és l’únic a reportar la notícia del baptisme del rabí de València. La carta dels jurats de la ciutat als seus missatgers a la cort, a Saragossa, datada el dia 14 de juliol, diu així, entre altres coses:

“No solament los juheus d’aquesta ciutat, quasi tots — si doncs no alguns pochos qui estan amagats per casades — són batejats, e lo lur rau, ans encara los de Xàtiva (... etc.)”.⁴

Tots dos documents, doncs, es confirmen l’un a l’altre, de manera que si no volíem admetre que rabí Issach Perfet es batejà, ens veuríem obligats a suposar que el rabí de l’aljama de València de qui els dos documents diuen que es convertí, era una altra persona. Però una tal hipòtesi no és sostenible: a més d’un document reial adreçat a Issach Perfet com rav de l’aljama de València el dia primer de maig del mateix any 1391, demostrant que era ell i no un altre qui ocupava el mencionat càrrec,⁵ comptem amb un document de l’infant Martí, duc de Montblanc, germà i lloctinent del rei Joan I, que explicita obertament el fet i les raons del baptisme forçat de rabí Issach Perfet, rav de l’aljama de jueus de València, el dia 11 de juliol de 1391.⁶

L'infant Martí, deu dies després d'haver arribat a València procedent de Barcelona, ocupat i preocupat per l'expedició a Sicília que projectava per a la tardor d'aquell any —ajornada després fins al febrer de l'any següent—, el dia 9 de juliol, a migdia, es trobà amb l'esclat de l'avalot popular d'aquella ciutat contra els jueus. Com és sabut, els avalots havien començat a Sevilla, al regne de Castella, el mes anterior, i després s'estendrien a moltes altres poblacions dels països de la Corona d'Aragó.

La fúria popular, covada des de força dies abans i feblement reprimida per les autoritats de València, estava decidida completament a aconseguir d'acabar per sempre més l'existència dels jueus i de la jueria dins la ciutat. El dilema a què, amb crits i amb armes a les mans, les masses col·locaven els jueus, era definitiu: o baptisme o mort. Les autoritats de la ciutat i els oficials reials, al cap dels quals es trobava l'infant Martí, no cregueren oportú d'enfrontar-se directament a les masses. Ja des del primer moment s'adonaren que era, no sols perillós per a llur pròpia integritat física, sinó que era també impossible de reprimir-ne la fúria, i preferiren de donar curs al deliberat propòsit popular dirigint els esforços a fer cessar la commoció mitjançant la consecució pacífica del seu objectiu: la conversió de tots els jueus. Era la millor manera d'evitar el vessament de sang, i d'evitar, sobretot, que l'avalot es girés contra ells i derivés en revolta popular contra els estaments privilegiats de la ciutat. Com més aviat s'aconseguís la conversió dels jueus, més aviat les autoritats aconseguirien de dominar la situació; i no van estalviar cap dels mitjans fàcils que tenien a la mà. Naturalment, el mitjà més fàcil de persuadir la població jueva a convertir-se era aconseguir que ho fessin els seus caps religiosos; la massa els seguiria fàcilment.

Dit això com a preàmbul, passem ara al document i al seu contingut. Està datat a València el dia 11 de juliol de 1391, és a dir, aparentment, unes quaranta-vuit hores després que havia esclatat l'avalot, el qual duraria encara força dies més.⁷ Formulàriament, és la remissió de la pena de mort i de la confiscació de béns dictades sentencialment, aquell mateix dia, per l'infant Martí contra mestre Jaume de València, convers, "tunc vocatum Içach Perfet, alias rau", per causes que constaven en un procés ("ex certis causis in quodam processu... latius expressatis").

Les raons que motivaren la sentència de mort, exactament ésser cremat a la Rambla, que diu que constaven al procés, no les sabem ni són especificades a la remissió. Deixem de moment les hipòtesis sobre la naturalesa dels crims pretesament comesos per rabí Issach Perfet en virtut dels quals havia estat sentenciat a ser cremat viu, i remarcuem dues coses importants: la primera, que no és creïble ni versemblant que durant el tràngol dels avalots el duc de Montblanc tingués lleure per celebrar judicis i dictar sentències; i la segona, que entre els motius

explícits per què és concedida la remissió de la pena de mort hi ha els precés de nobles i de familiars de l'Infant (pura fórmula cancelleresca que apareix a gairebé totes les concessions gracioses), i els avantatges que podien obtenir-se per la conversió del rabí (“et quia per vestri conversionem possunt bona quamplurima pervenire”).

Ens trobem en presència, doncs, d'un estrany document que deixa entreveure unes anormals circumstàncies de redacció.

Efectivament, la seva redacció ofereix unes particularitats que ens convé de comentar i posar en relleu perquè ens ajudaran molt a comprendre aquesta estranya remissió de pena de mort, i aquesta conversió evidentment tan interessada i oportuna.

Diguem en primer lloc que el document es troba en un registre de la cancelleria de l'infant Martí, de la sèrie “Diversorum Sigilli Secreti”, els documents del qual eren redactats pel mateix protonotari de l'Infant, Ramon ses-Comes, en poder del qual estava el registre — raó per la qual la remissió no fou segellada amb el segell comú sinó amb el segell secret —. Ramon ses-Comes, sortosament, acostumava de redactar els documents directament sobre el registre, de manera que aquells es troben plens de correccions, les quals, en el cas de la remissió que ara comentem, ens són precioses.

De l'esmentada remissió, Ramon ses-Comes en féu una primera redacció al foli 157r-v, deixant-la inacabada abans de la data i amb moltes correccions entre línies; i als folis 163v-164r la passà en net, ara ja amb la data, el “mandatum” i el senyal inconfusible de la seva expedició: la nota marginal dels drets de segell que corresponien al document de remissió: 150 sous.

La primera cosa que crida l'atenció en el document a què em refereixo és que la seva primera redacció incompleta i anul·lada es troba entre dos documents datats, respectivament, els dies 13 i 16 d'agost, i el definitiu entre dos altres dels dies 18 i 19. La remissió, doncs, pel que es veu, està retrodatada — la data que hi figura és l'onze de juliol —, i caldrà trobar alguna explicació al fet tan singular que una remissió de pena de mort dictada sentencialment en un procés presumptament legal sigui redactada i expedida cinc setmanes més tard.

Examinats més de prop els afegits i correccions a la remissió, els lapsus que s'hi cometeren donen una evidència completa de les irregularitats intrínseques del document. Aquest pretén que en un mateix dia s'esdevingueren la condemna (“die presenti... per nostram sententiam duxerimus condemnandum”), la conversió (“per vestri conversionem... post vestri condemnationem”), i la mateixa remissió; tanmateix, aquesta s'adreça a mestre Jaume de València, convers, “tunc vocatum Içach Perfet, alias rau”. ¿Quin sentit pot tenir *tunc*, si tot ocorre el mateix

dia? *Tunc* només té sentit quan ja ha transcorregut algun temps dels fets de què es parla, com és ara un document notarial atorgat a Barcelona el 27 de gener de 1392, que parla d'Issach Perfet, “tunc judeo —és a dir, abans del juliol de 1391—, rav aljame predite [València]”, que havia actuat com a procurador de Salomó Gracià de Barcelona⁸.

De les observacions i constatacions anteriors, doncs, podem deduir, sense cap probabilitat d'error, que el dia 11 de juliol no hi hagué cap sentència formal, ni cap remissió, i que fou entrat ja el mes d'agost quan hom redactà el document jurídic justificatiu d'una situació creada per uns actes tèrbols que tingueren lloc, això sí, el dia 11 de juliol.

¿Quins actes podien ésser aquests i per què fou redactada la remissió a tants dies de distància? Sobre això no tenim cap notícia positiva. Segons les meves conjetures, que el lector pot acceptar o rebutjar en tant que no les vegi coherents o versemblants, la relació dels fets que jo reconstruiria hipotèticament és la següent.

Quan l'infant Martí i els seus oficials s'adonaren que la millor manera d'apaivagar l'avalot popular de la ciutat era aconseguir que els jueus no es resistissin al baptisme, i que el millor argument per a això era poder-los presentar la conversió del rabí, prengueren rabí Issach Perfet i l'instaren, en bé de tots, a convertir-se, fent-li veure que era la millor via per a fer cessar la commoció i evitar la mort massiva dels seus correligionaris.⁹ Rabí Issach Perfet s'hi va negar. Exhausts els mitjans a l'abast que van trobar per convèncer-lo a rebre el baptisme (suborns, amenaces, etc.), el posaren davant l'opció final: uns testimonis pagats declararen contra ell crims gravíssims —com podia ser haver tingut relacions carnals amb una cristiana—,¹⁰ i el procurador fiscal redactà els capítols d'acusació formal pels quals havia de ser sentenciat a cremar... si no volia rebre públicament el baptisme. Davant una mort tan horrorosa i injusta, i per motius no religiosos, rabí Issach Perfet abandonà la seva actitud i acceptà el baptisme, i amb ell l'alliberament i l'immediat sobreseïment d'aquella paròdia de procés sumaríssim. Obtingut el seu propòsit, l'infant Martí i els seus oficials es dedicaren a propalar la notícia del baptisme del rabí —en el qual prengué el nom del cardenal i bisbe de València, Jaume d'Aragó, aleshores resident a Avinyó—, presentant-lo com a exemple.

Al cap d'un mes, ingressat ja mestre Jaume de València a l'orde dominicà —val a dir, però, que no he trobat cap més document que confirmi aquesta notícia del Dietari Municipal de Barcelona—, tement que el procés podia reiscolar, i vetllant per la indemnitat dels seus béns, va reclamar de la cancelleria de l'infant Martí el document formal de remissió, condició **posada a l'acte del seu baptisme**. I el protonotari l'hi va expedir, redactant-lo amb involuntàries incongruències, a canvi de 150 sous.

Aquesta explicació és la que crec que dona més raó de tots els fets apuntats, i la més en consonància amb l'ambient que reflecteixen els documents d'aquells dies; entre els quals, per exemple, l'aire de triomf personal amb què l'infant Martí feia saber a la seva cunyada, la reina Iolant, el dia 12 de juliol, que *només* restaven dos-cents jueus de la ciutat per batejar.¹¹ I és sorprenent de veure com concorden els fets exposats amb la llegenda glorificadora que es formà a les comunitats jueves del Nord d'Àfrica, la qual, segons diu Epstein, era creguda com a dogma de fe: que al temps de les famoses persecucions, un rabí fou arrestat amb molts altres jueus per ordre del "rei d'Espanya", i que, essent a la presó, ja els havia estat dictada una injusta sentència de mort. La nit anterior a l'execució, els pobres presos la passaren en pregàries per ésser salvats per Déu de la imminent desgràcia. Aleshores el rabí prengué un tros de carbó, dibuixà al mur un vaixell, i el dibuix, convertit en vaixell de debò, els dugué miraculosament a les costes africanes.¹²

¿Quan tingué lloc en realitat la fugida de mestre Jaume de València a terres africanes per poder-hi dur una vida de jueu i de gran autoritat rabínica? Sortosament, per a la determinació d'aquesta data, disposem de dues notícies que ens en proporcionen els cèlebres termes *post quem* i *ante quem*. L'una notícia és indirecta. Si, com diu Hershman, la seva arribada a Alger tingué lloc després de la de rabí Issach Bonastruch, de Barcelona,¹³ i aquest, batejat també amb el nom de Felip de Ferreres, el novembre de 1392 ja és donat com a fugitiu,¹⁴ la vida pública de rabí Issach Perfet com a cristià —i dominicà— va durar almenys fins al novembre de 1392; però no molt més: a través del llibre de comptes de Berenguer de Cortilles, receptor universal dels béns dels conversos fugitius i renegats, sabem que la seva casa de Barcelona, o una part d'ella, confiscada com a propietat d'un convers renegat, fou venuda notarialment el dia 17 de setembre de 1393.¹⁵ La fugida de rabí Issach Perfet, doncs, sembla que s'ha de situar en una data posterior al novembre de 1392, i, certament, en una d'anterior al 17 de setembre de 1393, de manera que visqué com a cristià menys de vint-i-cinc mesos i, probablement, més de quinze.

Però encara hi ha un petit detall o coincidència molt notable que no convé que passi desapercibuda. El dia del baptisme de rabí Issach Perfet, el dia 11 de juliol de 1391, s'esqueia ésser el dia 9 d'av de l'any 5151 de la Creació, segons el calendari jueu, aniversari de la destrucció del Temple de Jerusalem.

Un document cristià coetani es fa ressò del temor de què estava posseït el rabí de València en acostar-se aquesta data fatal en la història del judaisme: a "molts" jueus de la ciutat que li manifestaren la seva intranquil·litat, uns dies abans de l'avalot, tement el que podia succeir i

ja havia succeït a moltes altres ciutats de Castella, el rabí els respongué que, si aconseguien de passar indemnes el dimarts 11 de juliol (9 d'av), ja no correrien perill.¹⁶ I precisament aquell dimarts tan temut, Issach Perfet es trobà davant el dilema de "baptisme o mort", dilema que resolgué en favor de la primera part de la disjuntiva, potser perquè se sentí responsable de moltes vides dels seus germans de religió. Quins foren exactament els seus sentiments aquell dia, és cosa que no sabrem mai; però en llegir avui la *qinà* que compongué sobre el tema de la Destrucció del Temple hi copsem els ressons apassionats d'una ànima íntimament afligida.¹⁷

NOTES

* Versió original, modificada i ampliada, de l'article publicat en hebreu a la revista "Sefunot" 17, Jerusalem 1983, pp. 11-20.

1. A. M. Hershman, *Rabbi Isaac ben Sheshet Perfet and his Times*, Nova York 1943, p. 31.
2. *Manual de Novells Ardits, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell barceloní*, vol. I, Barcelona 1892, p. 16.
3. Y. Baer, *A History of the Jews in Christian Spain*, Filadèlfia, vol. II, 1966, p. 468, nota 4. (Pàg. 746 de l'edició en castellà, Madrid 1981).
4. Aquesta carta ha estat publicada almenys cinc vegades: J. Villanueva, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. 2, Madrid 1804, pp. 177-183; M. Carbone-res, *Nomenclátor de las puertas, calles y plazas de Valencia*, València 1873, pp. 18-20; J. Amador de los Ríos, *Historia Social, Política y Religiosa de los Judíos de España y Portugal*, vol. 2, Madrid 1876, pp. 599-604; R. Chabás, *Los Judíos Valencianos. El robo de la judería en 9 de julio de 1391*, "El Archivo" 5, València 1891, pp. 185-188; J. Teixidor, *Antigüedades de Valencia*, vol. 2, València 1895, pp. 161-164.
5. ACA, Canc, Reg. 2029, fol. 161r-v. És una carta de la reina Iolant a "Içaco Perfet, rau aljame judeorum civitatis Valencie", comanant-li la resolució d'un litigi sobre una finca urbana.
6. ACA, Canc, Reg. 2093, fol. 163v-164r, publicat a l'apèndix documental, amb les variants respecte d'una primera redacció que es troba al foli 157r-v del mateix registre.
7. El dia 22 de juliol encara continuava la commoció popular: ACA, Canc, Reg. 2093, fol. 100v.
8. AHPB, notari Pere Claver, *Manual* 7.XII.1391-20. VIII. 1393.
9. A Barcelona, durant els avalots dels dies 5 al 8 d'agost, també s'emprà el mateix procediment envers els tres principals rabins d'aquesta ciutat.

10. Segons els Furs de València, "Si judeus vel sarracenus habendo rem cum christiana inventus fuerit, comburantur ambo": M. Dualde Serrano, *Fori Antiqui Valentiae*, Madrid-València 1950-1967, p. 155.
11. ACA, Canc, Reg. 2093, fol. 117r-v.
12. I. Epstein, *The Responsa of Rabbi Simon B. Zemah Duran as a Source of the History of the Jews in North Africa*, 2 ed. Nova York 1968, pp. 2-3.
13. Hershman, *op. cit.*, p. 168.
14. ACA, Canc, Reg. 1949, fol. 177r. És l'ordre reial de confiscació dels béns de certs conversos de Barcelona que havien renegat el seu cristianisme fugint a terres d'infidels.
15. ACA, MR, Reg. 1056 (Supl.), fol. 10r: "Item reebí d'en Steve Salvador, de la cambra del senyor Rey, per preu dels quals en Pere Cardona, procurador substituit meu, li vené una part d'alberch la qual n'Içach Perfet, rau de València ara renegat, havia en dos alberchs que són dins lo call de Barchinona entre lo dit Içach e n'Astruch Cresques, juheu; e la qual part d'alberch li fon venuda ab sos càrrechs per la present quantitat quítia de creadors e de totes messions, segons que de la dita venda appar per carta publica feta en poder d'en Pere Johan dez Pou notari, a XVII dies de setembre del any MCCCXCIII, en la qual pus largament se conté, CCXX sol. barch."
16. Carta publicada pels mateixos autors indicats a la nota 4.
17. *Poemes hebraics de jueus catalans (Segles XI—XV)*. Traducció de l'hebreu per Eduard Feliu i Mabres. Presentació per Jaume Riera i Sans, Barcelona 1976, pp. 155-165.

Apèndix documental

València, 11 juliol 1391.

Remissió de la pena de mort i confiscació de béns atorgada per l'infant Martí a mestre Jaume de València (Issach Perfet).

Nos infans Martinus etc. Licet ex certis causis in quodam processu die presentia^a per nos contra vos, magistrum Jacobum de Valencia, conversum, tunc vocatum Içach Perfet alias rau, lacius expressatis, vos, eundem magistrum Jacobum et personam vestram^b per nostram sententiam duxerimus condempnandum videlicet ad comburendum in Rambla civitatis predicte necnon ad perdendum omnia bona vestra mobilia et semoventia que dicto domino Regi providimus adquirenda, prout in dicta sententia continetur; attamen ad quorundam nobilium et aliorum multorum familiarium et domesticorum nostrorum humiles intercessus et quia per vestri conversionem^c possunt bona quamplurima pervenire,^d volentes in hac parte misereri potius quam ulcisci, tenore presentis

absolviſſimus, difiniſſimus, remittimus et relaxamus vobis, dicto magistro Jacobo, omnem accionem, questionem, petitionem et demandam^e et omnem eciam penam civilem et criminalem et aliam quamlibet quam vel quas dictus dominus Rex seu nos aut quivis eius officiales vel nostri posset aut possemus nunc vel decetero facere, proponere vel movere in iudicio vel extra iudicium contra vos vel bona vestra vigore sentencie prelibate et criminum seu delictorum^f per procuratorem fiscalem domini Regis contra vos impositorum in denunciacione per eum contra vos oblata, ut^g in dicto processu continetur, ita quod vigore dicte sentencie nec criminum predictorum^h, posito quod in dictis criminibus culpam habeatis sive non, nonⁱ possit deinde contra vos vel bona vestra^j agi, inquiri decetero nec procedi^k nec pena vobis infligi aliqualis, quinpocius inde sitis cum omnibus bonis vestris quitius et immunis ac perpetuo absolutus; mandantes per hanc eandem gerenti vices nostras in regno Valencie ac aliis quibusvis officialibus dicti domini Regis et nostris ubilibet constitutis presentibus et futuris et locatenentibus eorumdem ut hanc nostram absolucionem, difinicionem^l et gratiam teneant firmiter et observent tenerique et observari faciant et non contraveniant nec aliquem contravenire permittant aliqua racione. In cuius rei^m testimonium hanc fieri et nostro sigillo secreto, cum sigillum nostrum comuneⁿ non habeamus in promptum, iussimus communiri. Data Valencie undecima die mensis julii anno a Nativitate Domini M^oCCC^oXC^o primo. Vidit d'Alpicat.

Dominus Dux mandavit Raymundo
de Cumbis. Vidit eam dominus
Dux. Idem. / Probata.

(*Al marge:*) CL sol.^o

ACA, Canc, Reg. 2093, fol. 163v-164r. Una primera redacció anul·lada, amb variants, al foli 157r-v.

a. die presenti afegit entre línies a la primera redacció. — b. et personam vestram afegit entre línies a la primera redacció. — c. La primera redacció afegeix, ratllat, quam post vestri condempnacionem. — d. La primera redacció afegeix, ratllat, tenore presentis volentes erga vos misericorditer nos habere. — e. La primera redacció afegeix, ratllat, quam vel quas contra vos seu bona vestra possemus facere. — f. La primera redacció afegeix, ratllat, contra vos impositorum. — g. ut, afegit entre línies a la segona redacció. — h. vigore dicte sententie nec criminum predictorum, afegit entre línies a la primera redacció. — i. non afegit entre línies a la segona redacció. — j. La primera redacció afegeix, ratllat, proinde nec vigore dicte sententie seu alias; mentre la segona redacció afegeix, també ratllat, vigore sentencie prelibate et criminum seu delictorum per procuratorem fiscalem domini Regis contra vos impositorum in denunciacione. — k. A la primera redacció es llegeix, ratllat, nec

vigore dicte sententie seu alias procedi. — *l. La primera redacció afegeix remissio-
nem.* — *m. La primera redacció diu In cuius rei etc.* — *n. commune afegit entre línies.*
— *o. Al marge de la primera redacció: Inferius est registrata. XII ff., i tota ella està
ratllada de dalt a baix.*